

УДК 378.4 (477.54) “192 – 193”

М. О. Антипін

ЧЕЛЯБІНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ (1920–1930-і РОКИ): КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Робота присвячена дослідженню краєзнавчого руху на Південному Уралі в 1920–1930-і рр. Розглядається історія Челябінського краєзнавчого музею, його становлення, концептуальне оформлення, а також трансформація образу музею в умовах створення тоталітарної держави і посилення ідеологічного контролю за музейними установами.

Ключові слова: краєзнавство, музей, структура і функція музею, концепція розвитку

Работа посвящена исследованию краеведческого движения на Южном Урале в 1920–1930-е гг. Рассматривается история Челябинского краеведческого музея, его становление, концептуальное оформление, а также трансформация образа музея в условиях складывания тоталитарного государства и ужесточения идеологического контроля за музейными учреждениями

Ключевые слова: краеведение, музей, структура и функция музея, концепция развития.

Work is devoted research of regional movement on South Ural in 1920 – 1930th. History of the Chelyabinsk regional museum, its becoming, conceptual registration, and also transformation of appearance of museum, is examined in the conditions of stowage of the totalitarian state and toughening of ideological control after museum establishments

Key words: study of a particular region, museum, structure and function of museum, conception of development.

Постановка проблеми. Становлення Челябінського краєзнавчого музею прийшлося на час відбудови економіки Південного Уралу

після Громадянської війни. У 1918 р. ідею організації музею почав реалізовувати І.Г. Горохов, який очолював установу до 1957 р. Період 1917–1929 рр. – це були роки «золотого десятиліття» краєзнавства, як їх назвав історик С.О. Шмідт [13]. На Уралі, як і по всій країні,

бурхливо розвивався краєзнавчий рух. Показком цього може слугувати поява 1924 р. у Свердловську Уральського відділення бюро краєзнавства, що об'єднало 82 краєзнавчих організації [1; 8]. Проте на рубежі 1920-1930-х рр. на музей посилювався ідеологічний тиск, що проявилось у контролі, обмеженні свободи діяльності, і тому він отримав новий статус як центр пропаганди.

Метою даної статті є висвітлення становлення і трансформацію образу музею у 1920-1930-х рр. в умовах становлення тоталітарного режиму в СРСР.

Аналіз актуальних досліджень. Ця тема довгий час була поза увагою дослідників. Невелика стаття Л.А. Гальцевої, що частково торкалася даної теми, з'явилася ще у 1987 році [1]. Однак необхідність вивчення теми розвитку краєзнавства на різних етапах існування визначається багатьма провідними вченими [13].

Виклад основного матеріалу. Іван Горохов ставив перед музеєм широкі завдання. У одному із звітів він відзначав, що «Челябинский губернский музей местного края должен отражать природу края, его естественные богатства, историю края, быт и занятия его населения, и его промышленность» [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 542, арк. 3]. Серед завдань, поставлених перед музеєм були: вивчення природи краю, стародавньої історії, етнографії і природничо-продуктивних сил; просвітницька робота через ознайомлення місцевих жителів із його особливостями і багатствами (лекції, виставки, екскурсії, пояснення експонатів, видання досліджень). Таким чином, першою і головною функцією музею стало різнобічне вивчення краю [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 284, арк. 2]. Виходячи з цього, в музеї було розпочалося формування відділів: місцевої природи; відділу археології, історії та етнографії; відділу промисловості (у тому числі економіки та сільського господарства); музею (відділу) начних посібників. Формувалися бібліотека, фотографічна, мінералогічна і хімічна лабораторії, біологічний кабінет [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 284, арк. 2-2зв.]. Музей вбачався як великий інститут, центр, що об'єднує в собі декілька різнопланових музеїв і лабораторій. Він повинен був зайняти місце культурного центру, що вивчає регіон. Це було актуальним на початку 1920-х рр., коли на Південному Уралі, в губерньському центрі – Челябінську не було інших дослідницьких інститутів. Музею належало перебрати на себе завдання вивчення регіону, і таким чином сприяти відновленню економіки і розвитку краю [10, ф. Р-627, оп. 1, спр. 283, арк. 21зв.].

Слід відзначити, що науково-дослідна робота установи мала практичний характер. Так, І. Горохов, ще до початку індустріалізації прийшов до висновку, що відновлення економіки неможливе без дослідження природних багатств регіону, тому в 1920-і рр. музей організував низку експедицій з вивчення родовищ корисних копалин краю [2]. Пізніше отримані дані викори-

стовувалися при будівництві промислових підприємств (наприклад, Челябінського тракторного заводу).

Іншим важливим елементом у структурі і функціях музею була організація краєзнавців. Зважаючи на брак штату музею, дослідницька робота була можлива завдяки організації навколо музею краєзнавців, любителів краю, тих, хто цікавився його минулим і сучасним, навколишнім середовищем [3]. Тому 2 листопада 1922 р. за ініціативою І.Г. Горохова при музеї організується Челябінське товариство вивчення місцевого краю, і у своїй роботі музей повинен був стати центром дослідження краєзнавства [10, ф. Р-634, оп. 1, спр. 3, арк. 1-2]. Товариство об'єднало найактивніших краєзнавців, а також початківців, що відбивало інше завдання діяльності музею – просвітництво. На засіданні Товариства 1 липня 1923 р., присвяченого відкриттю музею, І. Горохов закликав: «Пусть все, кому дорого дело восстановления хозяйства жизни страны, и в частности нашего края, примут посильное участие в деле изучения того края, где они живут, и со своей стороны положат камень в основание познания Великой России» [10, ф. Р-634, оп. 1, спр. 3, арк. 34зв.]. Товариство вивчення місцевого краю підрозділялося на секції (татаро-башкирську і російську етнографічні, археологічну і природничо-історичну), мало правління і голову (першим головою Товариства був І. Горохов) [10, ф. Р-634, оп. 1, спр. 3, арк. 36, 86; спр. 11, арк. 7зв.-9]. Товариство працювало до кінця 1920-х рр. Розпалося воно тому, що музей опинився без приміщення. У 1933-1937 рр. при Челябінському обласному краєзнавчому музеї діяв краєзнавчий гурток, в 1936-1937 рр. організовано Товариство вивчення Челябінської області. Проте 1937 р. став фатальним для челябінських краєзнавців, як і для всього краєзнавства СРСР: із скасуванням Центрального бюро краєзнавства зникло і Товариство вивчення Челябінської області. Були репресовані і розстріляні краєзнавці-активісти: І.Н. Сверчков, В.А. Бухарін, М.А. Протасов, В.Д. Хартулярі [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 320а, арк. 18-19зв.]. Настав тривалий період, коли І. Горохов безрезультатно намагався організувати краєзнавців навколо музею.

Краєзнавчі товариства, що діяли при музеї в 1920-1930-і рр., мали широкі завдання. Вони займалися вивченням історії краю: краєзнавці брали участь в археологічних дослідженнях, що проводилися музеєм. Крім того, співробітники музею спільно із членами товариства займалися вивченням етнографії Південного Уралу, флори і фауни, надр регіону. Подібна співпраця виявилася плідною. Одним із результатів цієї роботи стало видання музеєм і Товариством декількох книг, що включалися матеріали з природознавства краю, економіки, археології, історії, етнографії [9; 11; 12]. Два перші десятиліття існування музею надали його фундам безліч цінних і унікальних предметів: стародавніх зна-

рядь праці і кераміки, опудала місцевих тварин, ботанічний та геологічний матеріал; були зібрані величезні нумізматична, етнографічна, археологічна, геологічна колекції. Під час комплектування фондів реалізувалася й інша ідея І. Горохова – збереження пам'яток культури. Він бачив, як у революційному полум'ї знищувалась історична пам'ять багатьох народів Росії. У ці роки до фондів музею надходили церковне начиння із зруйнованих храмів, а наприкінці 1930-х рр. І. Горохов став одним із ініціаторів збереження Далматовського Успенського монастиря як пам'ятника архітектури, організувавши дослідження і описи його руїн.

Якщо музей починається із фондів, то його продовженням є експозиція. Виставка – основна форма музейної комунікації, освітні і виховні цілі якої здійснюються шляхом демонстрації музейних експонатів, організованих і розміщених відповідно до розробленої музеєм наукової концепції. Один із теоретиків музейної справи у Радянській Росії К.С. Гріневич відзначав, що існує два типи музейної експозиції: постійна і тимчасова [6; 7]. Необхідною умовою для реалізації останнього типу являлася активна діяльність краєзнавчого товариства, що діє при музеї, наявність організованої дослідницької спілки, тоді музей із його експозицією міг стати «оборотной стороною деятельности краеведческого кружка» [7, с. 9]. Саме таким уявлявся Челябінський музей місцевого краю його організаторам. Цей принцип реалізувався в перше десятиліття існування музею.

У листопаді 1924 р. І. Горохов на засіданні Товариства вивчення місцевого краю з нагоди відкриття виставки «Його роботи музея за год» відзначав, що сучасний музей пішов далі від типу «кунсткамери», тепер «лозунги нашей дней: широкая демократизация знаний вообще». Доповідач говорив про просвітницькі завдання музею, про те, що «просветительная работа музея вытекает из уже имеющихся знаний о крае; отсюда главная задача музея – исследование и изучение края» [10, ф. Р-634, оп.3, спр. 3, арк. 97-97зв.]. Проте освітня робота музею не могла обмежуватися стінами музею: йшла мова про розширення діяльності музею серед народних мас, в районах, серед молоді, школярів і освітян. У цій же доповіді І. Горохов говорив і про виставки, які відповідно до принципів, що закладалися у ті часи, повинні були носити періодичний характер, тобто тоді не планувалося створювати постійну експозицію, бо неможливо нескінченно читати одну книгу. Услід за дослідженнями повинна змінюватися й експозиція: «музей – организм, который живёт!», – зазначав І. Горохов [10, ф. Р-634, оп. 1, спр. 3, арк. 97зв.]. Тому в 1920-і рр. музей організував тимчасові виставки, присвячені ювілейним подіям в історії краю, а також підсумкові з результатами досліджень [5; 10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 286, арк. 21 зв.; спр. 293, арк. 34зв.; ф. Р-634, оп. 1, спр. 11, арк. 13].

Одне із найважливіших завдань музею, яке ставив перед установою І. Горохов, – про-

світництво [4; 10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 289, арк. 6; спр. 302, арк. 11зв.]. Безсумнівно експозиція, являлася найдієвішим інструментом у просвітницькій діяльності музею. Однак знання трансливалися і через лекційну роботу: у 1923 р. розроблена програма двох циклів лекцій («Восемь лекций по химии» і «Восемь лекций по истории культуры Челябинского края») [4].

Закладений спочатку принцип побудови музейної роботи був порушений наприкінці 1920-х рр., коли посилювався тиск ідеологічного контролю, пропаганди, активізація контролю з боку держави, вибудовування жорсткого ідеологічного середовища. Наступив період тотального контролю над будь-якою самодіяльністю. Краєзнавці, музейні працівники втратили право на вільну творчість. Експозиційна сфера роботи музеїв перетворилася на інструмент ідеологічної пропаганди.

У 1930-і рр. сталася перебудова експозиційної роботи, якій тепер відводилася пропагандистська функція. У музеї з'явилася постійна експозиція [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 322, арк. 44зв.]. У ній були репрезентовані такі великі розділи, як історія Землі, історія краю (від стародавніх часів до сьогодення), природа Південного Уралу (тваринний і рослинний світ) і домінуючим був розділ соціалістичного будівництва. Незважаючи на постійну експозицію, музей продовжував організувати і тимчасові виставки, що відображали поточну дослідницьку роботу музею. Наприклад, 1938 р. працівник музею, археолог К.В. Сальників, який проводив розкопки на Південному Уралі у другій половині 1930-х рр., організував виставку за підсумками експедицій [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 348, арк. 6].

Не дивлячись на нові умови роботи І. Горохов не забув про давні ідеї. У 1935 р. в статті «Будущий музей» він знову представив концепцію музею – наукового і культурного центру. Музей майбутнього повинен був включати: обласний краєзнавчий музей, музей еволюційного розвитку рослинного і тваринного світу, антирелігійний музей, картинну галерею, педагогічний музей, політичний музей, музей міста, музей просто неба (зооботанічний сад), наукову бібліотеку, допоміжні установи, майстерні, кабінети [10, ф. Р-627, оп. 3, спр. 314, арк. 16]. Однак цим ідеям не призначено було реалізуватися.

Висновок. Отже, під тиском тоталітарного режиму створити такий музей яким він уявлявся І.Горохову не вдалося. Однак його ідеї щодо структури музею з цікавими й сучасним музеєзнавцям.

У подальших дослідженнях слід приділити увагу більш детальному вивченню діяльності окремих напрямків діяльності музею, отриманих результатів під час етнографічних експедицій та археологічних розкопок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальцева Л.П. Развитие краеведения на Урале в 20-е годы / Л.П. Гальцева // Седьмые Бирюковские чтения, посвященные 250-летию Челябинска. – Челябинск, 1987.
 2. Горохов И.Г. Знаем ли мы наш край? / И.Г. Горохов // Челябинский красный библиотекарь. – 1925. – № 1–2.
 3. Горохов И.Г. Изучайте свой край!: Ко всем, кто интересуется местным краем и его изучением / И.Г. Горохов // Советская правда (Челябинск). – 1923. – 12 января.
 4. Горохов И.Г. Музей местного края / И.Г. Горохов // Советская правда. – 1923. – 28 ноября.
 5. Горохов И.Г. Первая годовщина музея местного края / И.Г. Горохов // Советская правда. – 1924. – 1 июля.
 6. Гриневич К.Э. Краеведческий музей, его задачи, структура и принципы экспозиции / К.Э. Гриневич // Краеведение. – 1929. – № 2.
 7. Гриневич К.Э. Что такое музей?: (О просветительном значении музеев) / К.Э. Гриневич // Известия Центрального бюро краеведения. – 1928. – № 2.
 8. Доклад Н.В. Здобнова // Известия Центрального бюро краеведения. – 1926. – № 1.
 9. Материалы по изучению Челябинского округа Уральской области. Вып. 1, 2. – Челябинск, 1929.
 10. Объединённый государственный архив Челябинской области.
 11. Полезные ископаемые Челябинского округа. Челябинск, 1930.
 12. Сборник материалов по изучению Челябинского округа / Ред. И.Г. Горохова и др. – Челябинск, 1927. – Кн. 1.
 13. Шмидт С.О. «Краеведение – дело, значение которого не может быть преувеличено» / С.О. Шмидт // Памятники Отечества. – 1989. – № 1 (19).
-